

Тубин Славиша*

Универзитет у Београду

Православни богословски факултет, Београд

Христијанизација међу Арабљанима у првом миленијуму Цркве

Апстракт: Рад се бави христијанизацијом Арабљана у интервалу од апостола до краја првог миленијума Цркве. Основно питање рада је идентификација општих крштењских токова међу арабљанским племенима. У време проповеди светих апостола полако се рађа и изграђује хришћанство међу Арабљанима. Од прве беседе на Педесетници, преко мисије апостола Павла, Вартоломеја и неколицине других апостола из броја дванаесторице и седамдесеторице, могу се пратити помени покрштавања. Прва значајнија црквена јурисдикција везана за Арабљане јесте Митрополија Бостре. Од IV до VI века на византијским границама се смењују христијанизована племена арабљанских федерата међу којима се нарочито истичу Гасаниди. Појава мухамеданства и војни порази Византије условили су не само губитак великих територија, него и хришћанства арабљанског становништва на њима. Јачањем Византије долази до феномена рехристијанизације Арабљана, попут племена Бану Хабиб које емигрира на ромејске територије. Мисија Никона Метаноита у X веку заслужна је за рехристијанизацију Крита, о чему сведочи граничарска епика поменутог ере.

Кључне речи: Христијанизација, рехристијанизација, Арабљани, Бану Хабиб, Никон Метаноит.

Помен Арабљана углавном асоцира на ислам, мухамеданство и хришћанству опречан религијско-цивилизацијски феномен. Исламски фактор, који је од Арабљана начинио освајачку перјаницу мухамеданства, углавном је засенио арабљански допринос хришћанству. Након појаве ислама, средњовековни историјски извештаји појмове *Сарацени* и *Исмаилићани* посматрају као синониме за агресивни и хришћанству противни народ. Ипак, примарни извори предисламског периода, попут дела Јевсевија Кесаријског и Сократа Схолостика, ове исте термине користе за хришћанству близак и Цркви одан народ. Овај библијски народ, чији су почеци христијанизације и њени токови посведочени *Свештим йисмом*, а затим и кроз доцније крштењске мисије, остварио је важну улогу у животу Цркве на Оријенту.

* slavisa.tubin91@gmail.com

Библијско порекло Арабљана и рани период евангелизације

Арабљани су били народ библијских корена. *Светио њисмо* сведочи да воде порекло од Исмаила, кога је патријарх Авраам као прворођеног сина добио са Агаром.¹ Географски су насељавали области Арабљанског полуострва. Оно се није налазило на рути Плодног полумесеца, али цивилизацијски је увек било везано за његове централне земље (посебно за области Сирије и Палестине).² Њихове територије, арамејског говорног подручја и семитске цивилизације, привлачиле су у антици арабљанска племена са којима су размењиване живе трговачке, политичке, културолошке, као и религијске везе. О потоњим сведочи *Сџари завей* кроз опис сусрета цара Соломона са Царицом савском и њеном пратњом у Јерусалиму.³ Псалом 71, са месијанском конотацијом десетог стиха („Цареви Арабијски и Савски даће данак”), пророчки је указивао на христијанизацију арабљанског народа. У макавејско доба, у суседству Свете земље уздигла се снажна краљевина са центром у Петри коју је основало арабљанско племе Набатејаца (McLaughlin 2014, 50–53).⁴

Јеванђелски и айосџолски њериод. Окупљање ученика и почетак Христове проповеди је везан за прекојорданске крајеве. *Светио њисмо* извештава о множини народа који је дошао да слуша проповед из Декапоља, Итуреје и трансјорданских крајева (Мт 4, 18). Ови крајеви су се граничили са набатејским (арабљанским) областима.⁵ Догађај Педесетнице у *Делима айосџолским* сведочи нам присуство

¹ *Светио њисмо* приповеда о највећој крвној и братској блискости арабљанског народа са Јеврејима. Оба народа су за свог оца и родоначелника имали Авраама. Упечатљиви опис *Пројонсџива Аїаре* казује да *Бої бејаше са (Исмаилом) дејџетом* (Пост 21, 20) и ањео Господњи прогнаној Агари у пустињи предаје благавест да ће од њена сина *џосџаиџи народ врло велики* (Пост 21, 18).

² Арабљанско полуострво није било део Плодног полумесеца, али, топографски гледано, ипак заузима централни део између његових крајњих рубова, од Мисира до Сенара (Сумера). Управо нам *Светио њисмо* указује на исто, јер је Исмаилов отац Авраам пореклом био из сумерског града Ура (Пост 11, 31), а мајка Агара из Египта, одакле је и *ојенила сина* (Пост 21, 21).

³ Савска царевина се простирала на два континента, на Африку (Етиопија) и на Азију (Арабија), о чему видети: Robin 2015a, 94–96. Један од наследника савске државе је царство Аксум које је, такође, имало двоструке поседе, како у Етиопији тако и на југу Арабљанског полуострва у Јемени. Могуће је да је то још један од разлога зашто долази до одређеног поистовећивања савске и аксумске државе. Но, за разлику од афроцентричног Аксума, савска држава је имала престоницу у Јемени и махом семитску (арабљанску) аристократију. У том смислу (не искључујући етиопски фактор), треба сматрати савски долазак у Јерусалим, у време Соломона, арабљанским посланством. У прилог томе иде и препознатљива карактеристика Јемена као земље тамјана у антици. Тамјан је био драгоцен као увозни жртвени принос јеврејског богослужења. Такође, библијски опис савског посланства подсећа на класичну арабљанску поворку каравана *са камилама* (2 Дн 9, 1).

⁴ Од почетка је међу Арабљанима преовладавао племенски и родовски систем. Вековима су њихова многобројна племена била творци моћних држава и племенских конгломерата. Њихове старешине су Грци звали *филарсима*. То је био еквивалент титули наткраљева, односно заповедника већег броја племенских поглавица.

⁵ Најближи сусед римских провинција у Палестини била је Набатејска краљевина у Петри (Ball 2016, 65–66). Декаполис је био место сусрета јудејске, јелинске и арабљанске цивилизације. Једно време је био укључен у Набатејску државу (Ball 2016, 207–209).

Арабљана као слушаца апостолске беседе и првих сведока проповеди Цркве. Писмо каже: „Крићани и Арапи, чујемо где они говоре на нашим језицима о величанственим делима Божијим” (Дап 2, 11). Након Педесетнице, апостоли су добили задатак од Господа да иду и крсте све народе у име Оца и Сина и Светога Духа (Мт 28, 19). Управо су арабљански крајеви, у источном правцу, били најближи Јудеји и Галилеји. Имена неколицине светих апостола везују се за прву христијанизацију Арабљана. Најпре се за крајеве Арабије веже име Светог апостола Ананије, који је после Педесетнице био у Дамаску, дакле на границама Петре са Римским царством. *Дела айосѿолска* нам приповедају да је Ананија био Христов ученик коме се Господ јавио и дао заповест о крштењу Савла (Дап 9, 10–17). Према сведочанству апостола Варнаве, апостол Павле је након свог посвећења *смело* проповедао у Дамаску (Дап 9, 27). У *Посланици Галаѿима* Павле нам казује како је три године трајала његова проповед у Арабији, где је отишао из Дамаска (Гал 1, 17–18).⁶ Јевсевије Кесаријски помиње проповед Натанаила у „Индији” (Арабији),⁷ која је била праћена чудотворством апостола и организацијом заједнице верних (Симић 2012, 102).⁸ Док је за апостоле Ананију и Павла везана проповед у Набатејској Арабији и Вартоломеја за области Arabia Felix, уз апостоле Тому, Јуду и Тадеја везана је евангелизација у Едеси, која је била етнички арабљанска. Интересантно је и то да је саму Едесу, као престоницу Осроенског краљевства, саздао један огранак набатејских Арабљана (Ball 2016, 96). Према *Црквеној историји* Јевсевија Кесаријског, као достојан посланик „по примеру апостола”, Пантен је, пре него што је постао начелник Велике школе у Александрији, мисионарио у арабљанским крајевима. Ту је пронашао Матејево јеванђеље написано на арамејском језику. Њега је у заједници верних својевремено оставио апостол Вартоломеј (Памфил 2003, 132).

Миѿрополија Босѿре. У набатејским крајевима и северном делу Арабије је рано отпочело развијање хришћанске заједнице која је расла од времена апостола. *Миѿрополија Босѿре* је развијала своју јурисдикцију над осталим градовима набатејске Арабије, попут Скитополиса, па чак и Петре која је била прва престоница Набатејаца. Неколицина истакнутих епископа у првим вековима су заузимали катедру Бостре. Познат је био и епископ Берил (238–244), који је проповедао монархистичко учење које је одрицало Логосу преегзистенцију и против кога се борио Ориген (Симић 2012, 101). У петом веку Бостра је имала двоструку јерархију, тј. православну и монофизитску. Око 430. године, у доба

⁶ Павле каже: „Отидох у Арабију, и опет се вратих у Дамаск. А потом након три године изиђох у Јерусалим да видим Петра.”

⁷ Под грчкоримским појмом *Индија* не треба разумети само простор класичне Индије, односно њеног потконтинента. Антички писци су под овим појмом подразумевали много већи територијални опсег који се граничио са Индијским океаном. У тај топоним су спадале: Индија у класичном смислу, етиопијске земље, нубијске области и јужна Арабија. Она је била познатија под именом Arabia Felix и подразумевала је данашње територије Јемена и Омана. Види: (Сократ Схоластик 2002, 33).

⁸ Предање о Вартоломејевој проповеди у *Индији*, то јест Арабији, помиње Јевсевије Памфил када говори о Пантену.

патријарха Јувеналија, Бостра је била једна од најзначајнијих митрополија Јерусалимске патријаршије (Симић 2012, 101; Ball 2016, 113, 233).

Од IV века до мухамеданских освајања

Добрим делом христијанизована, набатејска Арабија била је анектирана од стране Диоклецијана у IV веку и од тада се велики број Арабљана културолошки нашао унутар Римске империје. У доба Константина, са слободом и фаворизацијом хришћанства, његови утицаји се даље преливају ван римских граница ка Арабљанском полуострву. Хришћански утицаји су нарочито ојачали адаптацијом хришћанства од стране Етиопског (Аксумитског) царства, које је имало поседе у јужној Арабији (Robin 2015б, 149–150). Још Први васељенски сабор у Nikeји међу епископима спомиње и „епископа Арабљана” (Сократ Схоластик 2002, 13). У доба Нових Флавијеваца, на римским границама се појављују арабљанска племена која су била христијанизовани федерати. Међу христијанизованим вазалима до V века смењивала су се племена Танукхида, Салахида и Гасанида.

Танукхиди. Сматра се да је племе Танукхида покрштено при њиховом досељењу на римске границе у IV веку. Они су населили граничарски појас источно од византијских граница Сирије и Палестине. Центар њихове државе био је у југоисточној Сирији, где су се учврстили као федерати. Њихов владар је носио титулу *малика*, односно филарха (наткраља). Такође, њихов филарх је први који је носио титулу „краљ Сарацена”. У доба аријанских борби, Танукхиди су се истицали као непоколебљиви следбеници и заштитници православља. Њихова краљица Мавија чак се побунила против Византије због милитантне проаријанске политике цара Валенса. Танукхиди су били оптужени и за смрт Јулијана Апостате када је паганска реакција оличена у његовом царевању наилазила на велико негодовање међу православним „Сараценима”. По једном сведочанству, управо је танукхидски ратник копљем смртно ранио Јулијана током борбе са Персијанцима. У ратовању против Валенса, краљица Мавија је споразумно победила. Интересантно је то да је краљичин *casus belli* против Рима био захтев да се Танукхидима дозволи слобода православног вероисповедања. Тек након што се признало право Арабљанима на националног епископа никејске вере – испосника Мојсија – и његово посвећење од стране православних, Танукхиди су успоставили мир и старо савезништво са Римом (Сократ Схоластик 2002, 156; Ball 2016, 105–107). Изражајан култ који је имао утицаја у христијанизацији међу Арабљанима било је поштовање светитеља Козме и Дамјана. Историчар Ирфан Шахид је теоретски разлог популарности њиховог култа видео у томе да су они могући први национални светитељи Арабљана. Наиме, према сведочанствима неких извора, они су пореклом из романизоване набатејске или чак из централне Арабије (Shahid 1995, 963–964).

Салихиди. У V веку Салихиди са својом зокомидском династијом замењују на историјској позорници Танукхиде. Као доминантно племе окупљали су

арабљанске вазале Византије. Њихов успон се десио за време владавине цара Аркадија (395–408). По доласку на византијски лимес били су христијанизовани. Центар њихове државе чиниле су области данашњег Јордана. Иако је међу њима било монофизита, у време христолошких спорова били су познати по томе што су били чврсти следбеници православља на тремеђи Сирије, Палестине и Арабије. Њихов најпознатији краљ је био Давид са титулом „газије”, односно светог ратника (хришћанства). По угледу на византијске царе, био је познати ктитор манастира. Салихиди су се нарочито истицали као хришћански заштитници Свете земље од персијских инвазија и напада паганских сународника са Арабљанског полуострва. Салихиди су црквено били везани за области јурисдикције Јерусалимске патријаршије и пустињске оце Јорданске пустиње (Ball 2016, 108).

Гасаниди. Као племе, они су старином вукли порекло из јужне Арабије. У другој половини V века постали су федерати на границама Источног царства. Самим почетком VI века, за време цара Анастасија, добијају супремацију над осталим арабљанским племенима и њихов владар постаје малик и филарх Сарацена (Ball 2016, 109). Досељавање арабљанских племена на границе Сирије и Палестине где су постали федерати Римског царства подразумевало је и истовремено јачање цивилизацијско-верских утицаја. Гасаниди су последње и најснажније племе које је саздало своју државу као византијски федерат на територијама данашње Сирије, Јемена, Палестине те делова Ирака и северне Арабије. Хришћанство је остварило нарочит продор кроз велико поштовање и раст култа Светог Сергија око Скитополиса. Свети Сергије је био омиљен међу Арабљанима као ратничким народом, делом због тога јер је светитељ био војник и заштитник ратника. У Русафи, у близини Скитополиса, био је гроб светитеља и око њега се развило ходочашће. Сам Скитополис је постао незаобилазна рута на јужном путу ходочашћа ка Јерусалиму. Свети Сергије је постао светитељ патрон-заштитник Гасанида (Shahid 1995, 949–950). Култ светог је био јак и међу Салихидима и Танукидима и Гасанидима, но у доба потоњих он добија и државно-ратнички и национални карактер (Shahid 1995, 954).

Светог Симеона Столпника је био нарочито поштован међу Арабљанима. Поред Светог Симеона, упоредно је био снажан култ Светог Јулијана Емеског, коме су посвећени пронађени натписи захваљивања за „спасење” од стране владарске породице гасанидских филарха (Shahid 1995, 965–966). Војна улога Гасанида као хришћанских савезника нарочито је била важна у доба борби са Персијом у VII веку. Након што је била исцрпљена ратом са Сасанидима, Византија је у доба Ираклија била поражена од Мухамедових следбеника. Гасаниди који су се до краја борили за хришћански циљ потпали су под власт својих сународника мухамеданаца. То се десило после битке на Јармуку 636. године, која је означила слом хришћанске власти јужно од граница Мале Азије (Ball 2016, 110).

Мисионарски токови од VII до X века

Појава ислама под којим су се државно ујединили Арабљани на Арабијском полуострву и нагла експанзија Рашидунског калифата на византијске територије (као и персијске области иранског платоа) донели су катастрофалне последице по хришћанство. Највећи удар су трпели хришћански Арабљани на просторима Палестине и Сиро-Арабије.⁹ Део хришћанских племена Арабљана је узмакао пред иноверном влашћу и преселио се на територије које су остале у византијским поседима, од Киликије и Харсијанона до Кападокије. Арабијски извори помињу да у Византију емигрирају делови племена Гасанида, Танухида, Лахмида и племена Калб. Ове територије су биле под јурисдикцијом Митрополије ликијске и Кесарије Кападокијске. Арабљани су дуго чували свој етнички идентитет, нарочито Гасаниди у Харсијанонској теми. Други део њиховог племена је остао под муслиманском влашћу својих сународника (Соопер 2012, 42).¹⁰

Будући да је било забрањено прозелитство и проповедање друге вере, врло брзо се изродио феномен верске полемике између хришћанске Византије и Калифата. Ромеји су одговорили на полемички изазов, а у периоду рата и мира настављени су верско-политички диспути између теолога и посланстава са обе стране.¹¹ Будући да су крштењске мисије биле немогуће на територијама Калифата, оваква полемичка посланства су била веома битна и на трећем (мисионарском) терену. Тако су се надметали православље и ислам. Дobar пример поменутог јесте крштење Кијевске Русије.¹² Особито јачање византијске мисионарске полемике са Арабљанима дешава се при обновљеном Цариградском универзитету, почевши од времена Михаила III.¹³ Постепено јачање Ромејског царства од IX ка X веку

⁹ Војним освајањима муслимана, последице у убрзаном културолошком асимиловању и верском ограничавању биле су глобалне и разарајуће. Осетиле су се од Атлантика и Цркве Африке, и даље преко Египта, Свете земље и Сирије, до несторијанских заједница средњеазијског платоа, дакле свуда где је завладао милитантни Рашидунски калифат.

¹⁰ По једном сиријском извору, василевс Никифор I (802–811) је био гасанидског порекла.

¹¹ У верској полемици са мухамеданством незобилазан је помен Јована Дамаскина који је први сачинио догматски-систематично побијање ислама. Светитељ је на ислам гледао као на хришћанску јерес (види: Sahas 2022, 296–304; Schadler 2018, 182–208). Побиање ислама Свети Јован започиње тематиком порекла зла. Даље, његова полемика са исламом садржи разматрање космологије и антропологије, првог греха, Христовог божанства и закључно исповедање Бога као Тројице (Свети Јован Дамаскин 2017, 117–130).

¹² *Несѿоров летопис* у опису Владимировог двора пред крштење даје сведочанство о надметању хришћанских и мухамеданских религијских посланстава: (Нестор 2016, 199–201).

¹³ Острогорски у *Исѿорији Византије* наслуђује да је пионирски теоретичар мисионарских подухвата и њихов примарни покретач цезар Варда, најпре кроз оснивање Великог цариградског универзитета, али и кроз утицај на комплетну политику царства (Острогорски 1998, 222, 226–228). Варда је био научнички патрон и финансијски мецена полемичара са исламом Никите Византијског. Мајендорф указује на моменат када је Варда, будући свесрдни покровитељ универзитета, био покровитељ и полемике са исламом (Мајендорф 2007, 491–492). Велика пажња се поверавала канцеларији за полемику и теолошко надметање. То видимо у примеру када су професори Цариградског универзитета, попут Фотија, Константина Философа и Никите Византијског, били креатори и теоретичари мисија, али и делатни модератори религијске полемике.

доноси нове догађаје на Леванту који сведоче нови полет христијанизације међу Арабљанима.

Свети Варвар. Свети Варвар је јеванђелски подобан пример једне евангелизације која није била државно координисана него народски спонтана. Случај Светог Варвара (IX век) је индивидуална појава кроз коју исијава религиозна привлачност Византије Арабљанима.¹⁴ *Vita Sancti Barbaros* нам приповеда како је Варвар био арабизовани пљачкаш из северне Африке¹⁵ који је са својом групом пирата пљачкао по територијама Епира.¹⁶ Дошавши са групом гусара-пљачкаша у византијску тему Никопоља,¹⁷ терорисао је и пљачкао локалне хришћане. Када је остао без дружине, побегао је у дивљину. Промислом је дошао до свештеника кога је у виђењу видео са анђелима који му саслужују у Литургији. Даље, видећи иконографско изобраење Страшног суда, одмах се крстио (Kaldellis 2019, 135; Sahas 2022, 451–453). Живећи строго покајнички и испоснички, постао је познати еремита под именом Варвар.¹⁸ Овај Арабљанин, покајник и аскета, након трагичне смрти је канонизован.¹⁹ Његов култ је био снажан у Јелади, али је имао и широк интернационални карактер²⁰ (Kaldellis 2019, 135).

Погранична рехристијанизација у X веку

У овом периоду можемо идентификовати два фактора која су иницирала полет рехристијанизације међу Арабљанима. Први је, слично индивидуалном примеру Варвара, долазио од самог арабљанског народа у пограничним крајевима на ис-

¹⁴ Овај лични чин нам показује да тренд конверзије у православље све више бива народски, а не само војни или аристократски случај пограничних прелазака на ромејске територије, односно прихватања хришћанске вере. У прилог томе свакако иду и доцнији описи из *Акријске епископске*.

¹⁵ Свети Јустин Ђелијски, позивајући се на рукопис Велике Лавре Атонске, сведочи да је Варвар био црнац. Наиме, Африка, њени берберски и коптски народи, упоредно са исламизацијом су доживели и арабизацију при освајањима калифата у VII веку.

¹⁶ Свети Варвар је дошао у Никополис у доба владавине цара Михаила II Аморејца (820–829), а напад арабљанске пљачкашке групе се датира између 827. и 829. године. Погледати: Velkou 2012, 482.

¹⁷ Никопољ је био византијска тема са центром у истоименом граду. Налазио се на западним крајевима данашње Јеладе и обухватао је средишњи и јужни Епир са Акарнанијом и Етолијом.

¹⁸ Овај светитељ је познат под именом Варвар Мироточиви или Пентапољски.

¹⁹ Ловци су га случајно убили у лову.

²⁰ Опис његовог житија нам сведочи културолошко-религијску промену која се у Варваровој личности десила при крштењу. Он је био „супротног језика, расе, обичаја, закона“, а после крштења, након што је постригао *дивљу (варварску) косу*, и скинувши *варварску одећу*, обукао се у Новог Човека. У случају Светог Варвара, византијска свест је превазишла ускогрудост и пројавила је наднационални и свесаборни карактер Цркве. Наиме, локална хришћанска (грчка) заједница не само да је канонизовала свештеним култом једног „црног“ Арабљанина, него и пљачкаша и бившег тлачитеља те исте заједнице. Арабљани су у очима Ромеја сматрани варварима, а овај Арабљанин је име *Варвар* узео као крштењско са намером. По сведочанству Јосифа Вријенија (Velkou 2012, 444), на месту убиства светитеља је потекао чудотворни извор, а на том истом извору су први пут христијанизовани Бугари. Планина на којој је извор носи словенски назив Каменица, а Светом Варвару, као и бугарском цару Борису-Михаилу (852–889), икона Страшног суда била је одлучујућа прекретница ка крштењу.

току Мале Азије. Други је био агресивна експанзија Византије на арабљанске области у X веку. Крит, Кипар, Киликија, северна Сирија и Кападокијско-јерменска висораван бивају рехристијанизовани. Културолошки се везавши за Византију, знатан дио арабљанског народа опет улази у свет хришћанске икумене. Са XI веком долази до појаве турског (селџучког) фактора који се уклонио између граница ромејског и арабљанског света, доневши нови полет исламске иницијативе на Истоку.

Племе Бану Хабиб. Из вековне дефанзиве према арабљанском свету, Византија коначно средином X века прелази у офанзивно деловање. Акумулирана моћ Византије, уз привлачно цивилизацијско зрачење, почела је да делује на суседна и погранична арабљанска племена да пређу границу, да се крсте и настане на хришћанским територијама.²¹ Такав је био случај са целим племеном *Бану Хабиб*. Ово племе је насељавало крајеве северне Сирије и Месопотамије. Овде су се сукобили око превласти са родом Хамданида. Након пораза, одлучили су не само да напусте своје крајеве него и да оду у Византију и крсте се. О масовности њиховог племена сведочи податак да су сачињавали велики контингент од 12 000 коњаника и да су постали изузетно агресивне акрите (граничари), који су за Ромеје нападали и освајали муслиманске области (Cooper 2012, 43; Eger 2014, 291–292). Рат између Бану Хабиб племена и Хамданида био је сукоб између два огранка племена Бану Таглиб које је у предисламско доба било хришћанско (Shboul 1996, 86). Док су Хамданиди постали „мач (шампиони) ислама”,²² Бану Хабиб су се вратили вери отаца. Овај феномен нам илуструје не само елемент племенског ината или привлачне моћи Византије, него отвара дубљу слику цивилизације у којој је било живо усмено племенско предање. Као што су Арабљани који су се одселили у Византију у доба тријумфа ислама чували свој идентитет, тако су и она племена која су примила ислам на калифатским територијама чувала сећање на своје хришћанско порекло.²³ Успех вере у исламу био је органски везан за успех државе. С друге стране, разочарање у државу је повлачило и разочарање у верски систем. Сагледавајући рехристијанизацију Бану Хабиб племена из овог угла, добијају се јасни сегменти успеха византијских мисија у покрштавању арабљанских области Истока у X веку.

Кријска мисија Никона Мејаноиџа. Средња Грчка је постала база за мисионарење Византије ка освојеном Криту у доба Никифора II Фоке.²⁴ Најпре је

²¹ Арабљански одговори Ромејима у касидама признају одбацивање ислама и помињу да „неки Арабљани изгубише вид, или многи од њих, као стока, одбацише ислам” (Ramadan 2019, 286).

²² Хамданиди су били најопаснији непријатељи Ромејског царства у X веку, док коначно нису били поражени од византијске породице Фока.

²³ Таглиби су прелазили на ислам у доба калифе Омара који им је претио да не смеју бежати у Византију и да морају да прихвате исламску веру (Kaegi 1992, 249).

²⁴ Крит је од апостолског периода био христјанизован. *Дела айџијолска* нас извештавају да су Крићани били присутни на беседи Педесетнице. Ово острво је било хришћанска база све до почетка X века, када је услед муслиманског освајања и шеријатске владавине почео процес дехристијанизације. У току једног века велики део острва је арабизован и исламизован, а остатак грчког становништва је почео да усваја исламске обичаје. Успенски сматра да је становништво после 824. године „већином било преобраћено у ислам” (Успенски 2000, 369).

Свети Лука Јеладски²⁵ пророковао освајање острва и повратак у хришћанство, а након што су византијске трупе под заповедништвом Никифора II Фоке повратиле острво уследила је мисија. Житије Светог Никона Метаноита сведочи нам како је он по „Божијој вољи” дошао на Крит, где је део грчког народа арабизован и прихватио ислам. Други део је, иако номинално хришћански, „ради дугог саживота са Сараценима” прихватио исламске обичаје. Поред Грка, ту су били и значајном броју и потомци Арабљана²⁶ који су освојили острво. Свети Никон је сваку своју проповед отпочињао са јеванђелским речима „покајте се”, и након петогодишње проповеди и градње храмова,²⁷ рукополажући свештенике и ђаконе, мисија је привела читаво јелино-арабљанско острво Цркви (Kaldellis 2017, 37; Успенски 2000, 369).

Граничарска (Акријска) епика. Граничарска епика²⁸ са историјском тематиком десетог века је и код Арабљана и код Ромеја углавном тематски заокружена пограничним прелажењем Арабљана у хришћанство. Познати византијски еписки циклус о Дигенису Акрити, као и арабљански еп о принцези Дат ал-Химма, обилују бројним примерима.²⁹ Акритска епика управо приповеда о *Двородном Граничару* (Дигенису Акрити) по имену Василије, чији је отац био арабљански емир. Његов отац се заљубљује у хришћанску заробљеницу, напушта ислам и одлази на византијску страну. Истовремено, он са собом води народ свог емирата, односно своје племе (Joanno 2016, 261–262). Није само љубав подстакла емира

²⁵ Свети Лука је био, као и Никон, еремита. Његов манастир у Хосиос Лукасу (Беотија) је постао расадник еремитске мисионарске делатности попут Свете Горе (која је основана управо у време Никифора Фоке) или малоазијског Олимпа. Овај светитељ је пророковао рехристијанизацију Крита, а Никон као нови апостол острва је спровео у дело. Фреске у Хосиос Лукасу нам сведоче везу између војне експедиције и проповеди Никона Метаноита. За детаљнији однос између Луке Јеладског и светониконовске мисије погледати: Стародубцев 2019, 171–190.

²⁶ Острво је било мисионарски изазов јер је било привржено „сујеверју, врачању и погрешним веровањима наученим у старини од манихејаца и Мухамеда” (Leo the Deacon 2005, 76–77). Лав Ђакон сведочи о великој множини Арабљана на Криту. Извештај о величини њихове војске од 40 хиљада, коју је ван зидина њихове престонице Кандахије поразио Никифор Фока, указује на бројност становништва и густу насељеност острва Арабљанима (Leo the Deacon 2005, 66).

²⁷ Важно је имати на уму да је ова црквена мисија имала садејство византијске државе која је активно помагала градњу храмова. Тако је и сам генерал-освајач Крита Никифор Фока подигао своју задужбину на острву. Такође, важан је моменат када нас Лав Ђакон извештава како је држава на острво населила Ромеје и Јермене. Ова мера византијске државе при мешању становништва требало је да допринесе бржој и лакшој христијанизацији. Како су пре под муслиманском влашћу у „саживоту са Сараценима” православни усвајали њихове обичаје, сада се уз никоновску мисију и новоприслиле елементе хришћанског становништва дешава супротна ствар. На концу Арабљани усвајају хришћанске обичаје и христијанизују се.

²⁸ Акритска епика у десетом веку добија на замаху, јер прати реалне историјске токове и прелазак арабљанских племена на хришћанске земље. Немирни граничарски дух који је одликовао обе стране границе створио је простор за романтичарску поезију која се неретко бавила мешовитим браковима између хришћана и муслимана.

²⁹ Прича о Мејминах која је побегла у Византију и удала се за цара Романа, и са својим слугама примила хришћанство, затим унук принцезе јунакиње Дат ал-Химме које византијска снага одводи у Византију и васпитава као хришћане.

да напусти ислам, него и полемички подстицај³⁰ браће заробљене хришћанке која су дошла по њу (Muhammad 2010, 126). Његова мајка га осуђује због напуштања „праве вере”, али доцније, и сама подстакнута љубављу према сину, крштава се и прати синовљев пример. Оваква епика је имала историјску подлогу. Христијанизације племића пребегу у византијским изворима осведочене су кроз упоредно присуство великог броја Арабљана у војсци, што истовремено репрезентује велики проценат христијанизације у додиру са Византијом у X веку. Тако је упечатљив случај последњег критског емира Абд-ел Асиза-ел-Квортобија који је живео у Цариграду, а његов син је примио хришћанство узевши име Анема(ас) и учествовао је успешно у византијским ратовима као члан империјалне телесне гарде *бесмрћника* (Leo the Deacon 2005, 192; Kaldellis 2017, 37). Високи племић и генерал Варда Склир³¹ могућег арабљанског порекла имао је војску састављену од великог броја Арабљана (Kaldellis 2019, 179).

Закључак

Арабљани су као библијски народ одржавали живе везе са Светом земљом. Од Педесетнице, апостолске мисије су се шириле арабљанским областима попут Набатеје, севера Арабијског полуострва и јужне Арабије (Arabia Felix). У потоњим вековима, на византијским границама се крштавају племена придошла из средње и јужне Арабије попут Салихида, Танукхида и Гасанида. У христијанизацији је био изражен монашки утицај Египта, Палестине и Сирије, као и великих пустињских отаца попут Симеона Столпника. Међу арабљанским епископијама истиче се Митрополија Бостре. Услед мухамеданских освајања, нека хришћанска племена се селе у Византију док друга примају ислам. Прозелитизам је у исламској држави постао забрањен, а верни су остали окренути ка Византији као хришћанском заштитнику. Она је постала област ка којој су хришћани мигрирали, а неретко су и арабијски муслимани прелазили ромејску границу и крштавали се. Епоха јачања Византије је резултирала преласком Арабљана у хришћанство у пограничним крајевима. То се дешавало двојачко, најпре христијанизацијом византијских новоосвојених територија, попут мисије Никона Метаноита на Криту. Други случајеви христијанизације су подразумевали прелазак византијске границе и самоиницијативно покрштавање. То видимо у индикативним примерима Светог Варвара као и великог племена Бану Хабиб.

³⁰ Ово нас упућује на значај полемичко-философске реторике коју су неговала посланства Вардиног универзитета.

³¹ Арабљански писац Ибн ал-Атир је приповедао како је једна од најмоћнијих ромејских породица Склира арабљанског порекла те да се отац знаменитог Варде Склира звао Мунир (Ђурић 1976, 205).

Библиографија

Извори

Ћирилични

Памфил, Ј. (2003). *Историја Цркве*. Шибеник: Епархија далматинска.

Нестор (2016). *Повесїи времених љетїи*. Београд: Центар за хришћанске студије.

Сократ Схоластик (2002). *Историја Цркве*. Шибеник: Епархија далматинска.

Свети Јован Дамаскин (2017). *Проїиив манихејаца. Расїрава Сарацена и хришћанина*. Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић.

Латинични

Leo the Deacon (2005). *The History, Byzantine Military Expansion in the Tenth Century, introduction, translation, and annotations by Alice Mary Talbot and Denis F. Sullivan with the assistance of George T. Dennis and Stamatina McGrath*. Washington D.C: Dumbarton Oaks.

Литература

Ћирилична

Ђурић, И. (1976). „Породица Фока”, у: Острогорски, Г. (уредник). *Зборник радова Визанџолошкої инстїиїуїиа*, XVII. Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 189–296.

Мајендорф, Ј. (2007). „Византијски поглед на ислам”, у: Ракица, А. (уредник). *Црква Христїова и свети релиїије, Анїолоїија ї православних виђења*. Фоча: Богословски факултет „Свети Василије Острошки”, стр. 477–498.

Острогорски, Г. (1998). *Историја Визанїије*. Београд: Народна књига Алфа.

Успенски, Ф. (2000). *Историја Визанїијскої царстїва, Период Македонске династїије 867–1057*. Београд: Zepher Book World.

Симић, С. (2012). „Јудео-хришћанске заједнице на Арабљанском полуострву пре појаве Мухамеда”, у: *Годишњак, часопис Православної боїословскої факултїиїиа Универзїиїиїиа у Истїочном Сарајеву, бр. 11*. Фоча: Универзитет у Истичном Сарајеву, Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки”, стр. 99–109.

Стародубцев, Т. (2019). „Saint Luke of Steiris in the Exonartex of the Church of the Treskavac Monastery and his cult and Representation in the Middle Ages”, у: Максимовић, Љ., Крсмановић, Б. (уредници). *Зборник радова Визанїолошкої инстїиїуїиа*, LVI. Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 171–195.

Латинична

- Ball, W. (2016). *Rome in the East: The Transformation of an Empire*. Abingdon: Routledge.
- Eger, A. A. (2014). *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange Among Muslim and Christian Communities*. London: I. B. Tauris.
- Velkou, M. (2012). *Byzantine Epirus, A Topography of Transformation Settlements of the Seventh-Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania Greece*. Leiden: Brill.
- Cooper, J. E., Decker, J. M. (2012). *Life and Society in Byzantine Cappadocia*. New York: Palgrave Macmillan.
- Jouanno, C. (2016). "Shared Spaces: Digenis Akritis, the Two-Blood Border Lord", in: Cupane, C., Krönung, B. (editors). *Fictional Storytelling in the Medieval Eastern Mediterranean and Beyond*. Leiden-Boston: Brill, pp. 260–284.
- Kaegi, E. W. (1992). *Byzantium and the Early Islamic Conquest*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaldellis, A. (2017). *Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*. New York: Oxford University Press.
- Kaldellis, A. (2019). *Romanland, Ethnicity and Empire in Byzantium*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Muhammad, M. (2010). "The conversion from islam to Christianity as viewed by author of Digenes Akrites", in: *Collectanea Christiana Orientalia*, 7, 2010, pp. 121–149.
- McLaughlin, R. (2014). *The Roman Empire and the Indian Ocean: The Ancient World Economy and the Kingdoms of Africa, Arabia and India*. Barnsley: Pen and Sword Military.
- Ramadan, A. (2019). "Arab Apostates in Byzantium: Evidence from Arabic Sources", in: *Byzantina Symmeikta*, 29, 2019, pp. 273–314.
- Robin, J. C. (2015a). "Before Ḥimyar. Epigraphic Evidence for the Kingdoms of South Arabia", in: Fisher, G. (editor). *Arabs and Empires before Islam*. Oxford: Oxford University Press, pp. 90–126.
- Robin, J. C. (2015b). "Ḥimyar, Aksūm, and Arabia Deserta in Late Antiquity: The Epigraphic Evidence", in: Fisher, G. (editor). *Arabs and Empires before Islam*. Oxford: Oxford University Press, pp. 127–171.
- Shahid, I. (1995). *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, Vol. I. Washington, D.C: Dumbarton Oaks.
- Shboul, A. (1996). "Christians and Muslims in Syria and upper Mesopotamia in the Early Islamic Period: Cultural Change and Continuity", in: Olson, L. (editor). *Religious Change, Conversion and Culture*. Sidney: Sidney Studies in Society and Culture, pp. 74–92.
- Schadler, P. (2018). *John of Damascus and Islam: Christian Heresiology and the Intellectual Background to Earliest Christian-Muslim Relations*. Leiden: Brill.
- Sahas, J. D. (2022). *Byzantium and Islam Collected Studies on Byzantine-Muslim Encounters*. Leiden, Boston: Brill.

Christianization among the Arabas in the First Millennium of the Church

Summary: The Arabs were descendants of Ishmael, the son of Abraham. In the Byzantine sources, they were known as Saracens, Hagareanes, and Ismailites. Christianity was present among the Arabs since Pentecost. The mention of several Holy Apostles is linked to the ethnically Arab Nabatean areas, Edessa, and the Arabian Peninsula itself. The Metropolitanate of Bostra was the first ecclesiastical unit that, within the Jerusalem Patriarchate, had jurisdiction over the Arab border areas that extended towards the Arabian Peninsula. From the 4th century, to the East of the Holy Land, new Arab tribes were settled and Christianized. These were the Byzantine federates, the Tanukhid, Salihid, and Gasanid tribal alliances. The Bishop of the Arabs was present at the First Ecumenical Council. During the reign of Tanukhid Queen Mavia, the Arabs waged a successful war against the Roman Empire because they wanted the freedom of worship and the Orthodox faith. King (Phylarch) David (Dawud) of the Salihids was the founder and builder of Christian monasteries, and he held the title of Christian Gaziya. Among the Arabs, the most potent Byzantine federations were the Ghassanids. They were known for practicing the cult of the Desert Fathers of the Orthodox Church and the cult of the Holy Warriors. With the appearance of Islam among the Arabs (7th century), the freedom to practice Christianity was suppressed. Part of the Christian tribes moved to the free Byzantine territories. In the Rashidun Caliphate, proselytism was forbidden, so there was a general stagnation in Christianization. The following period was characterized by religious polemics. The initiative of the Byzantine Reconquest in the East in the 10th century led to the borderline re-Christianization of the Arab tribes. Notable examples of this trend are the re-Christianization of the Banu Habib tribe and the success of the Nikon Metanoite's mission in Crete. Examples of individual conversion are also evident, like the stories of the Saint Barbaros and the Digenis Akritas.

Key words: Christianization, re-Christianization, Arabas, Banu Habib, Nikon the Metanoite.